

С. С. Павленко

ЕКСПОЗИЦІЯ ЯПОНСЬКИХ ТОВАРІВ ПРИ ЯПОНСЬКОМУ ІМПЕРСЬКОМУ КОНСУЛЬСТВІ В ОДЕСІ НАПРИКІНЦІ ХІХ ст. ЯК ЕЛЕМЕНТ ІМІДЖЕВОЇ ПОЛІТИКИ ЯПОНІЇ

Новий японський уряд, що прийшов до влади в результаті реставрації Мейдзі наприкінці 60-х рр. ХІХ ст., активізував свою діяльність у напрямі ствердження власного авторитету на міжнародній арені. Його стратегічною метою був перегляд нерівноправних домовленостей, а в перспективі він прагнув увійти до кола провідних тогочасних країн. Одним із засобів досягнення поставлених цілей була політика створення позитивного іміджу країни через презентацію її досягнень. Заходи токійського уряду в цьому напрямі відрізнялись від аналогічних дій інших країн своєю комплексністю та систематичністю. Консульські установи стали складовими елементами механізму реалізації іміджевої політики. Їхня діяльність у цьому контексті передбачала конкретні заходи. Одним з них була організація експозицій товарів, які наглядно демонстрували торговельно-економічні успіхи токійського уряду та японського суспільства. Показовою в цьому відношенні є експозиція, що діяла наприкінці ХІХ ст. при японському імперському консульстві в Одесі. Вона була організована в умовах досить низького рівня російсько-японської торгівлі [Dai Nihon gaikoku... 1912] та нагнітанні протиріч у міждержавних взаєминах [История Японии 1998, 183–133]. Мета дослідження полягає в тому, щоб через аналіз практики організації експозиції простежити механізм реалізації японської іміджевої політики, а також ставлення російського суспільства до Японії в цілому та зокрема її продукції.

Історіографічна база. Дослідження політики Японії щодо діяльності консульського інституту, як правило, здійснюється в межах різних робіт. Саме тому історіографічна база дослідження представлена чотирма групами наукових праць. До першої належать роботи фонового характеру, присвячені загальним оглядам російсько-японських відносин, зовнішньої політики Японії та внутрішньої ситуації в Росії (зокрема в м. Одесі наприкінці ХІХ ст.). Ці праці в сукупності дозволяють відтворити тогочасні умови, тобто загальний фон та ступінь його впливу на організацію експозиції при японському консульстві в Одесі. Подібна інформація міститься в колективних роботах “История Японии” [История Японии 1998], “История Японии. XX век” [Молодяков 2007], “Уроки одессоведения” [Уроки одессоведения] та інших. Друга група наукової літератури – це роботи з теорії та практики іміджевої політики. Зокрема, їхньому аналізу присвячене дослідження О. Куланова та В. Молодякова “Россия и Япония: имиджевые войны”, яке хронологічно охоплює період від другої половини ХІХ ст. до початку ХХІ ст. [Куланов, Молодяков 2007]. Автори розглядають складові елементи іміджевої політики Росії та Японії, їхнє місце в міждержавних відносинах та історичному процесі. Третю групу історіографічної бази складають дослідження предметно присвячені функціонуванню консульського інституту, його юридичній та практичній сторонам діяльності. Такий характер мають роботи Г. Ф. Мартенса [Martens 1858], А. Рів’є [Ривье 1893], О. О. Ейхельмана [Эйхельман 1886] та інших. Зазначені науковці зосереджуються на дослідженні соціально-економічної сфери діяльності установ. Імідж та суміжне в цьому контексті поняття реклами залишилися поза їхньою увагою. Про зобов’язання консула боротися проти викривлень та неправдивої інформації про свою країну зазначає А. Сабанін.

Однак цю тезу автор не розвинув у цілісний аналіз іміджевої діяльності. Низка сучасних науковців (зокрема О. Б. Бородіна (Кириченко), А. А. Хисамутдінов), досліджуючи діяльність російських консулів у Японії, приділили значну увагу їхній роботі в культурній сфері, розглядаючи цей напрямок діяльності як важливий задля формування в локальних груп місцевого японського населення позитивного образу Росії, що можна інтерпретувати як механізм ствердження авторитету Росії в Японії. Наукова література, що стосується безпосередньо діяльності японського консульства в Одесі, складає четверту групу історіографічної бази. Процес створення та діяльності цієї установи залишається малодослідженою проблемою. У сучасній історіографії ми переважно зустрічаємося з випадками “згадування” про її існування при розгляді інших історичних сюжетів. Зазначена тенденція характерна для робіт Дж. Ленсена [Lensen 1968] та Л. Вовчук [Вовчук 2014]. Отже, історіографічна база дослідження містить загальні відомості про іміджеву політику, її місце в історичному процесі та аналіз типових напрямів діяльності консульств.

Джерела, що дають можливість досягти поставленої мети дослідження, можна умовно розділити на три групи. Перша презентує документи, що визначали загальні умови діяльності не лише консульства в Одесі, а й інших японських установ подібного характеру на російській території. До них, зокрема, належать російсько-японські угоди 1867-го [Венюков 1869, 432–436] та 1895 рр. [Сборник договоров... 1927, 99–102]. Друга група джерел представлена звітами службовців японського консульства в Одесі – О. Ракшеева [Report from Consul... Part 2] та С. Тодо [Odessa], що містять відомості про процес організації та діяльності експозиції. Третя складається з документів, що характеризують ставлення місцевої російської влади до японської виставки, зокрема розпорядження тогочасного одеського градоначальника П. О. Зеленова [ДАОО, ф. 16, оп. 75, спр. 203, арк. 1–5]. Зазначена джерельна база дає можливість реконструювати процес організації та діяльності експозиції, дослідити ставлення до неї місцевої російської адміністрації та визначити її місце в зовнішньополітичній концепції Японії кінця XIX ст.

Нові методи ствердження авторитету на міжнародній арені у другій половині XIX ст. Після реставрації Мейдзі японський уряд намагався ствердити в очах провідних тогочасних держав образ сильною та рівною їм країни. Звичайно, основними методами досягнення зазначеної мети були внутрішні реформи, які мали стати основою для реалізації зовнішньополітичної лінії. Водночас токійський уряд звернувся до вельми поширених у наш час, але досить нових на XIX ст. заходів. Мова йде про цілеспрямоване формування нового, позитивного та привабливого образу в очах світової спільноти, який мав бути досягнутий шляхом пропаганди власної національної культури, політичних та соціально-економічних здобутків. Очільники Японії прагнули позбутися образу відсталого, нецивілізованого країни, сформувавши надійне переконання за кордоном про її прогресивність та здатність відповідати рівню провідних тогочасних країн.

Для цього Японія використовувала різноманітні заходи культурно-інформаційного характеру, зокрема міжнародні виставки. Вперше вона продемонструвала себе Заходу в 1862 р. (Лондон) та 1867 р. (Париж), тобто ще до реставрації Мейдзі. Основною темою її експозиції були предмети традиційної культури. Значення цих виставок полягало в тому, щоб представити свою країну як самобутню державу Сходу, адже до певного періоду в уявленнях європейців Схід переважно ототожнювався з Китаєм. Фактично цими заходами Японія заявляла про власне існування.

Надалі вже мейдзійський уряд направив свої експозиції до Відня (1873 р.), Філадельфії (1876 р.), Парижа (1878 та 1900 рр.), Чикаго (1893 р.) та низки інших міст. Японія приділяла цим акціям велику увагу, що мало конкретне матеріальне вираження у вигляді їхнього фінансування. Наприклад, на участь у чиказькій виставці було витрачено 630 тис. єн, а в паризькій 1900 р. – 1,3 млн. єн. Надалі вони фінансувалися не лише урядом, а й місцевою владою та приватними фірмами. Організаційні роботи з питань участі у виставках координував спеціально створений відділ при Міністерстві землеробства та торгівлі [История Японии 1998, 140–141].

Беручи участь у цих заходах, Японія прагнула продемонструвати не лише ступінь своєї наближеності до західної цивілізації, а й контрастну відмінність від Китаю як відсталого країни. Таке протиставлення мало продемонструвати, що з Японією можна вести діалог так само, як з іншими цивілізованими країнами. Цим вона підштовхувала суспільну думку західних країн до ідеї необхідності перегляду нерівноправних домовленостей. Достеменно неможливо визначити, наскільки ті заходи принесли бажаний результат. Згідно з позицією, зазначеною в “Истории Японии”, виданій за редакцією А. Е. Жукова, в цілому ті виставки можна вважати успішними, оскільки цілеспрямована японська пропаганда насправді створила психологічну основу для викреслення Японії з переліку країн Сходу, які більшість європейців сприймали на той час як колоніальну периферію, населену нижчою расою і, відповідно, як об’єкт, а не суб’єкт світової політики [История Японии 1998, 140–141].

Перегляд нерівноправних домовленостей, що відбувся в середині 90-х рр. XIX ст., не був кінцевою метою токійського уряду. Нові зовнішньополітичні цілі та прагнення розширити обсяги експорту вимагали продовження діяльності в цьому напрямі. Наприкінці XIX ст. новим явищем зовнішньої політики Японії стала організація експозицій при консульствах. Зокрема, вони були створені під егідою установ, що розміщувалися у Владивостоці (1878 р. [Васкевич 1906, 3]), Тегу (Корея, 1884 р. [Exhibition of articles...]), Антверпені (Бельгія, 1922 р. [Exhibition of catalogs...]) тощо. Таким чином, організація експозицій для японського уряду була постійною, а не тимчасовою практикою.

Центром тогочасного економічного життя Росії була її європейська частина. Однак експорт японських товарів у цей регіон був незначним. За відомостями, 1893 р. він склав 27 тис. єн, у той час як до азійської частини імперії з Японії було ввезено продукції на суму близько 1 млн. єн [Dai Nihon gaikoku...]. Прагнення Токіо до розширення обсягів власного експорту привело до активізації діяльності в європейській частині Росії.

Японське імперське консульство в Одесі та діяльність О. Ракшеєва. Одеса у другій половині XIX ст. була одним із провідних торговельно-економічних портів Російської імперії [Уроки одессоведения]. У місті нараховувалося більше двох десятків консульських установ різних країн [Фельдберг 1899, 292]. У лютому – жовтні 1885 р. в Одесі перебувала японська місія, що вивчала діяльність порту. Її увага зосереджувалася на вартості і кількості перевезеного вантажу та пасажирів, діяльності комерційних підприємств, зокрема Російського товариства пароплавства і торгівлі [Roshia kuni “Odesa”...]. Результати діяльності місії підштовхували токійський уряд до думки про доцільність відкриття в місті консульської установи. У 1889 р. за імперським наказом № 87 до переліку державних витрат було включено нові консульства – у Ванкувері, Бомбеї та Одесі, що й стало юридичною підставою для їхнього відкриття [Goshomeigenpon...]. Завершенням створення установи було призначення в 1891 р. на посаду почесного консула Олександра Васильовича Ракшеєва [Lensen 1968, 144]. Його родина володіла власним торговельним будинком (“В. Ракшеєв & син”), завдяки чому консул був обізнаний у питаннях торговельного характеру та мав зв’язки з місцевими комерційними колами. До практичного виконання обов’язків він приступив у 1892 р. Основною метою функціонування консульства, за переконанням О. Ракшеєва, був “...розвиток торгових відносин між Росією та Японією” [Nihon sanbutsu idō...].

Одразу після свого призначення О. Ракшеєв розпочав працювати над питанням залучення доцільних методів для розвитку російсько-японської торгівлі. Одним з них він вважав організацію експозиції японських товарів під егідою ввіреної йому установи. Аби обґрунтувати доцільність цієї акції перед Токіо, О. Ракшеєв почав розробляти проекти організації експозиції та досліджувати проблеми російсько-японської торгівлі.

Консул складав “Проект японської торгівлі”, де зазначав, що “торгівля продукцією імперії Японії в Одесі та у всій Південній Росії... у початковому стані... і здається, що її не існує взагалі” [Projet d’Expositions Japonaises]. Він зауважував, що японські товари потрапляли на Південь Російської імперії не шляхом систематичного імпорту, а внаслідок

продажу моряками та іншими співробітниками флоту і тому сприймалися як сувеніри та предмети розкоші, які мали відповідну вартість. Це, згідно з висновками консула, не лише не сприяло розвитку російсько-японської торгівлі, а й, навпаки, шкодило їй. Окрім того, для одеських купців було неможливо придбати японські товари безпосередньо із заводу. Акцентуючи увагу на зазначених обставинах, консул доводив доцільність задіяння активних заходів для розвитку міждержавної торгівлі. Метою своєї діяльності О. Ракшеєв вважав налагодження безпосередніх торговельних зв'язків між російськими купцями та японськими торговельними будинками. Він був переконаний, що для цього “необхідно залучити японських виробників для участі в пересувних виставках своєї продукції під керівництвом японського консульства в Одесі” [Projet d'Expositions Japonaises].

Таким чином, у “Проекті...” консул вказує на перші необхідні організаційні кроки зі створення експозиції та обґрунтовує її доцільність: 1) МЗС Японії мало через газети запропонувати торговельно-промисловим колам взяти участь в акції; 2) під його егідою у встановлений термін мав відбутися збір різноманітних товарів з визначенням їхньої вартості в золотих франках та умов опту; 3) товари мали бути відправлені до Одеси [Projet d'Expositions Japonaises]. У зазначених пропозиціях явно простежується слабка обізнаність О. Ракшеєва у структурі японського адміністративно-бюрократичного апарату. МЗС, якому він відводив роль головного організатора, не було компетентним у таких питаннях. Ці обов'язки покладалися на Міністерство землеробства і торгівлі.

Оскільки японська сторона жодним чином не відреагувала на ці пропозиції, О. Ракшеєв складає ще один, більш детальний план під назвою “Проект Японської виставки в Одесі”, відправивши його до МЗС Японії у своєму звіті від 12 березня 1893 р. Нова програма частково повторювала ідеї, зазначені у “Проекті японської торгівлі”, однак мала й суттєві відмінності. У новому документі консул визначив алгоритм власних дій після отримання товарів для виставки. Через газети він мав запросити для огляду експозиції усіх бажаючих. Потенційні клієнти через консула могли зробити замовлення, а останній мав передати їх для виконання токійській стороні. Консульству відводилась роль посередника між японськими виробниками та російськими купцями для “спрощення відносин з настільки віддаленою країною, як Японська імперія, та для захисту матеріальних інтересів як покупців, так і виробників і більш зручного розрахунку за товари” [Проект Японської виставки в Одесі]. Окрім того, сама Одеса не була кінцевим пунктом виставки, надалі вона мала б експонуватися в Києві, Москві, Санкт-Петербурзі та Варшаві.

У своїх проектах консул звертав увагу і на дрібні організаційні питання. “Найкращий сезон для відкриття виставки буде восени чи взимку”, – зазначав О. Ракшеєв. Він вважав доцільним “пообіцяти нагороди голові адміністрації для місцевих безкоштовних потреб” [Проект Японської виставки в Одесі]. Також консул повідомляв, що одеський градоначальник П. О. Зеленов вже “схвалив... проект” і експозиція могла розміститися в Муніципальній адміністрації на умовах безкоштовної оренди [Projet d'Expositions Japonaises].

Зазначене вказує на активну діяльність О. Ракшеєва, спрямовану на організацію експозиції товарів японської промисловості в Одесі, що навіть певною мірою випереджало наміри Токіо в цьому питанні. За умов розпочатої в 1894 р. японсько-китайської війни питання організації виставок для японських чиновників набуло другорядного значення. На початку 1895 р. О. Ракшеєв спробував поновити ідею створення експозиції. Він вступає в діалог з Одеським відділом Імператорського російського технічного товариства, одним з напрямів діяльності якого була організація різноманітних виставок. Товариство дало згоду на розміщення японської продукції в його приміщенні з 15 травня по 1 жовтня 1895 р., але за умови, що виставка матиме культурно-просвітницький, а не комерційний характер [Gaikoku ni oite...]. Цей проект, аналогічно до попереднього, не був прийнятий японським урядом.

Відкриття виставки японських товарів в Одесі. У середині 90-х рр. XIX ст. відбуваються кардинальні зміни на далекосхідній арені міжнародних відносин. Тогочасний російський сходовознавець П. Васкевич зазначав, що після японсько-китайської війни увесь світ звернув увагу на Японію [Васкевич 1906, 1]. Окрім того, укладений у 1894 р. новий трактат про торгівлю і мореплавство між Токіо та Лондоном активізував перегляд нерівноправних домовленостей і з іншими країнами [Молодяков 2007, 12]. Зрештою, в 1895 р. японський уряд підписав нову конвенцію з Російською імперією, яка набувала чинності з 1899 р. [Сборник договоров... 1927, 99–102]. Ці домовленості створили сприятливі умови для розвитку японського експорту. Аби отримати від угод якомога більше вигод, необхідно було налагодити зв'язки між комерційними колами західних країн та японськими виробниками. Для цього токійський уряд вирішив вдаватися до вже апробованого методу – створення експозиції своїх товарів.

У межах Міністерства землеробства і торгівлі Японії був організований збір зразків товарів. Першочерговою метою експозиції для японської сторони було ознайомлення російських торговельних фірм із предметами японського виробництва.

Відкриття експозиції японських товарів у м. Одесі відбувається в 1897 р. [Одесская хроника 1900, 2]. Її фінансування здійснювалося японським урядом. Створення та обслуговування експозиції виявилось вельми витратною справою. На 1 листопада 1897 р. загальні витрати на її організацію та діяльність склали 298 крб. 49 коп., при цьому 96 крб. було сплачено як мито [Part of Odessa Consulate]. З огляду на такі видатки токійський уряд очікував відповідних результатів.

Ініціативи О. Ракшеєва у своїй переважній більшості залишилися поза увагою японської сторони. Місцем діяльності експозиції стало приміщення консульства, що розташовувалося на розі вулиць Ніжинської та Дворянської в будинку № 44. Виставка була доступна для огляду щоденно з 13-ї до 16-ї години, окрім святкових днів. Вона мала ознайомчий характер, даючи можливість не лише особисто впевнитися в якості японських виробів, а й дізнатися про їхню ціну, розмір морського фрахту та інших витрат, пов'язаних із транспортуванням виробів з Японії [Report from Consul... Part 2]. Консул зазначав, що товари “мають значні переваги перед європейськими через їхню крайню дешевизну та високу якість” [Gaikoku ni oite...].

Оскільки значна кількість потенційних клієнтів мешкали за межами Одеси, консул мав обґрунтувати доцільність відвідування експозиції. З цією метою влітку 1897 р. О. Ракшеєв звернувся у друкарню Г. М. Левінсона, де на його замовлення був виготовлений прейскурант із переліком товарів, що експонувалися, їхньою вартістю та витратами на транспортування. Його консул надсилав разом з листом-запрошенням потенційним відвідувачам. Згідно зі змістом прейскуранта, на виставці було представлено близько 40 видів товарів, зокрема чай, очищений рис, бамбук, меблі, посуд, шкатулки, ширми, ліхтарі, папір, олівці, корзини, канати, літографічні верстати, шовк, різноманітні текстильні вироби та багато іншого. З наведеного стає очевидним, що до переліку товарів входили як предмети розкоші, так і повсякденного вжитку, вироби ручної роботи та промислові товари. Це демонструє характер тогочасного японського експорту, який був пов'язаний із традиційним виробництвом, а промислова складова лише розпочинала своє зростання. Слід зазначити, що транспортування товарів значно збільшувало їхню вартість. Наприклад, пара антимонієвих ваз мали собівартість 30 копійок, а після їхньої доставки в Росію вони коштували 1,7 карбованців. Чайний сервіз на 12 осіб з 15 предметів збільшувався у вартості з 2,5 до 3,75 крб. Це було пов'язано з тим, що до 1899 р. діяли старі митні тарифи, відповідно до яких японські товари оподатковувалися як предмети розкоші, і тому навіть корзина для хліба змінювала свою вартість удвічі – з 10 до 20 коп. [Report from Consul... Part 2].

Створення експозиції дозволило О. Ракшеєву реалізовувати раніше заплановані проекти з розвитку російсько-японської торгівлі. З огляду на це консул не мав наміру обмежувати свою діяльність демонстрацією наявних експонатів.

Комерційний аспект діяльності виставки. Першочерговим завданням для японської сторони була саме демонстрація експонатів, у той час як О. Ракшеев прагнув, аби консульство зайняло більш вагоме місце в організації російсько-японської торгівлі. Будучи першим консулом Японії в Одесі, він усвідомлював, що на заводі розвитку японського експорту в Росії стояла не лише проблема надто високого мита та фрахту, а й відсутність зв'язків між виробниками в Японії та російськими комерсантами. За таких обставин він розробив алгоритм дій, згідно з яким консульство мало сприяти їхньому встановленню. Виставка була ключовим елементом, який мав рекламувати продукцію Японії та саме консульство з метою пошуку клієнтів. Потенційний покупець складав перелік товарів, які він прагнув придбати, та вказував їхню приблизну вартість, орієнтуючись на інформацію з преїскуранта. Далі, аби уникнути помилок, консул у листі-відповіді повторював замовлений асортимент та визначав його остаточну ціну. Отримавши листа, клієнт мав вислати консулові половину вартості товарів як задаток. Лише після цього О. Ракшеев надсилав замовлення до Японії [Report from Consul... Part 2]. Якщо замовлення приймалося, японська сторона мала відповісти в телеграмі: "Одесса, Ракшееву, согласны". Після отримання позитивної відповіді консул мав відповісти: "Исполнить" [Order of samples...]. Суттєвим недоліком такої схеми було те, що О. Ракшеев отримував частину коштів раніше, ніж відповідь про можливість виконання замовлення. Вочевидь, таким чином він прагнув забезпечити, аби японська сторона напевно взялася за його виконання. Увесь процес, навіть при найшвидшому виконанні, міг затягнутися на термін більше року. Отримання замовлення в міністерстві, прийняття рішення стосовно його виконання, збір товарів та їхня доставка були вельми тривалими процесами. За підрахунком самого ж консула, після прийняття замовлення мало бути виконане в термін 4–5 місяців [Report from Consul... Part 2], що фактично було неможливо, особливо враховуючи кустарний характер виробництва більшості товарів на численних дрібних японських підприємствах.

Згідно з міркуваннями О. Ракшеева, далі замовлення мали бути вислані на його ім'я, оскільки "російська митниця вимагала, аби товар був оглянутий упродовж одного тижня після прибуття товарів до Одеси, інакше накладався великий штраф" [Report from Consul... Part 1]. Після отримання виробів замовник мав сплатити консулу їхню вартість з урахуванням задатку, фрахту та страхування. Слід зазначити, що ця система не мала попереднього досвіду апробації і ґрунтувалась на ідеях та припущеннях консула.

Упродовж літа – осені 1897 р. О. Ракшеев прийняв серію замовлень від російських підприємців. Найпоширенішими групами товарів були вироби текстильної промисловості, предмети інтер'єру та побуту [Report from Consul... Part 2]. Фактично вони були розраховані на подальший продаж для заможних верств населення як предмети розкоші. Якщо розглядати ці суми з позиції міждержавної торгівлі, то вони були незначними. Однак слід враховувати, що для багатьох комерсантів це була свого роду "пробна" закупівля, за допомогою якої вони прагнули переконатися в тому, наскільки точно буде виконане замовлення, чи насправді якість товарів відповідає зразкам, чи не зіпсується товар під час транспортування тощо. У цілому консулові вдалося отримати задатків на суму близько 1,3 тис. крб. від 11 замовників. Про це він неодноразово звітував до Токіо. Хоча О. Ракшеев, зрештою, не отримував підтвердження з Японії про готовність виконати замовлення, однак заперечення також не були надіслані.

Перелік замовників

№	Замовники	Місце проживання замовника	Дата замовлення	Вартість замовлення (в снах)	Задаток (у снах)
1	Бергман В.	Петербург	16.10.1897	39,29 8/10	25
2	Бурдецька Ю. П.	–	11.11.1897	81,1	81,1
3	Іванов Н. І.	Київ	25.10.1897	167,79	80

4	Іванцов Д. С.	–	серпень 1897	119,58 6/10	60
5	Ландрат К. П.	Петербург	18.09.1897	328,96 9/10	200
6	Мавро-Кордато П.	–	–	–	100
7	Полінов А. П.	Одеса	14.10.1897	864,98	450
8	Поповський Я. В.	Миколаїв	29.09.1897	132,15	60
9	Самінський І. М.	Кишинів	15.09.1897	332,44	125
10	Товариство “Оборот”	Петербург	29.11.1897	86,17	50
11	Ятовцев С. М.	Ялта	7.10.1897	151,34	76
Загальна сума		–	–	2305,8 3/10	1307,1

У звітах О. Ракшеєва також міститься інформація про оформлення угоди з торговельним будинком “В. Ракшеєв & син” на суму 1483,49 8/10 єн і що 700 єн було надано як задаток [Report from Consul... Part 1]. Однак надалі в паперах установи відсутні підтвердження цієї угоди. Окрім цього, О. Ракшеєв вів переговори про можливість оформлення замовлень ще з низкою осіб (зокрема з Рашковським, Бурлаком [Report from Consul... Part 2] та А. Є. Воронковським [Order of samples...]).

О. Ракшеєв мав низку особистих мотивів для активної консульської діяльності. В одному зі звітів він пропонував японським чиновникам організувати виставку російських товарів у Японії, а головним організатором цієї акції мав стати торговельний будинок “В. Ракшеєв & син” [Nihon sanbutsu idō...]. Ця ж комерційна структура прагнула замовити велику партію японських товарів для подальшої їхньої реалізації. Окрім того, приміщення японського консульства, де розміщувалася експозиція, належало родині Ракшеєвих [Фельдберг 1899, 33], і плата за його оренду, зрештою, була їхнім сімейним прибутком. Таким чином, О. Ракшеєв поєднував власні інтереси зі службовими.

Доля експозиції. Функціонування виставки фактично було можливим завдяки консульській діяльності О. Ракшеєва. Його обізнаність з місцевими традиціями, звичаями, наявністю зв’язків з комерційними колами та місцевою адміністрацією дозволяли реалізувати намічені цілі організації виставки.

9 березня 1898 р. один із замовників Д. Іванцов звернувся до Одеського градоначальства з проханням надати допомогу чи інформацію про особу, уповноважену у справах японського консульства в Одесі. Приводом для занепокоєння стала смерть О. Ракшеєва. Ще в лютому перед токійськими чиновниками постало питання не лише подальшої долі експозиції, а й узагалі доцільності продовження діяльності японського консульства в Одесі. 2 лютого 1898 р. японський Надзвичайний та Уповноважений Посланець у Петербурзі Т. Хаясі звернувся з подібним запитом до Т. Ніссі – міністра закордонних справ Японії. У відповіді був чіткий наказ повернути задатки. Таким чином, з цього моменту розпочинається процес згортання діяльності експозиції.

Т. Хаясі намагався дістати більш детальні інструкції від свого керівництва стосовно подальшої долі експозиції. Зрештою, ціла низка обставин змушувала японців прийти до висновку про необхідність її закриття. У своїй телеграмі від 9 квітня 1898 р. Т. Хаясі повідомляє в Токіо, що продовження існування комерційного музею за теперішньою адресою неможливе, оскільки за оренду приміщення необхідно виплатити 500 крб. боргу, що на той час було великою сумою [Part of Odessa Consulate...].

З огляду на це Т. Ніссі у своїй телеграмі до Петербурга від 18 квітня 1898 р. дав розпорядження закрити виставку [Gaikoku ni oite...]. Наявність експонатів та замовлень змушувала японців проявити певну активність у вирішенні цих питань. За умов відсутності нової кандидатури на посаду консула відбулось тимчасове згортання діяльності установи. Сіро Тодо, який раніше (з 1897 р.) був секретарем консульства в Одесі, в 1898 р. призначений уповноваженим у справах зазначеної установи. Він мав вирішувати наявні проблеми радикальними методами.

Всю провину за невиконані замовлення він поклав на О. Ракшеєва. Японська сторона наголошувала, що консул брав задатки “без інструкції і без дозволу з боку японського

уряду. Як тільки японський уряд дізнався, що таким чином він діє самовільно, то негайно вислав йому інструкцію, що жодна японська урядова установа не може взяти на себе відповідальність за подібні комерційні угоди” [Report from Consul... Part 2]. Такі звинувачення про перебільшення повноважень консулом слід визнати справедливими лише частково. Як вже зазначалося, О. Ракшеев брав задатки раніше, ніж отримував підтвердження про можливість виконання замовлень. Тобто колишній консул отримував кошти, не маючи жодних гарантій. Окрім того, хоча діяльність експозицій при японських консульських установах було досить поширеним явищем, однак укладання комерційних угод з консулом раніше не практикувалося. З другого боку, О. Ракшеев постійно інформував своє керівництво про взяті зобов’язання, а тому переказувати провину цілком на нього недоречно. Таким чином, можна припустити, що японська сторона стосовно дій О. Ракшеева зайняла вичікувальну позицію з метою отримання відомостей про попит на її продукцію на Півдні Російської імперії та, ймовірно, накопичити замовлень на достатню суму для їхнього виконання, однак смерть консула унеможливила подальше продовження наміченого курсу.

Достеменно відомо, що кошти були повернуті підприємцям Д. С. Іванцову, Я. В. Поповському, Ю. П. Будрецькій та С. М. Ятовцеву [Report from Consul... Part 2], хоча, швидше за все, усі особи змогли їх отримати назад, оскільки японська сторона прагнула нівелювати негативне враження. Таким чином, із двох своїх функцій – комерційної та рекламної – експозиція змогла виконати лише останню.

Із введенням у дію нового російсько-японського трактату про торгівлю і мореплавання відбувається значне збільшення обсягів японської торгівлі. Якщо в 1895 р. експорт до європейської Росії склав 121 тис. єн, то на 1899 р. – 665 тис. єн [Dai Nihon gai-ko-ku... 1912]. Хоча в порівнянні з обсягами торгівлі Японії з Великобританією, Францією чи Німеччиною ці показники були незначними, але тенденція їхнього зростання явно простежується. Таким чином, відбувся процес налагодження відносин між японськими виробниками та російськими комерсантами, що мало певний непрямий взаємозв’язок з діяльністю японської експозиції в Одесі.

С. Тодо мав вирішити питання подальшої долі експонатів. Повернення їх на батьківщину, так само як і перевезення до іншого консульства, потребувало коштів. За таких обставин було прийнято рішення передати їх місцевому музею, що певною мірою дозволило зберегти рекламне значення експозиції.

У грудні 1899 р. С. Тодо надсилає листа одеському градоначальнику П. О. Зеленову, де йшлося про таке: “Імперський японський міністр іноземних справ віконт С. Аокі наказав мені, щоб я від імені японського Міністерства землеробства та торгівлі подарував місту Одесі усі ті зразки японських виробів, що були виставлені в колишньому музеї при японському консульстві... аби відповідну їхню частину було розміщено в Музеї витончених мистецтв, а іншу – продано й отримані кошти використано для благодійних справ” [ДАОО, ф. 16, оп. 75, спр. 203, арк. 1]. П. О. Зеленов підтримав таку японську ініціативу та виніс її на розгляд Одеського міського громадського управління.

Попередньо усі експонати були оглянуті спеціальною комісією за участю проф. О. А. Павловського, художників К. К. Костанді та Б. В. Едуардса. За результатом їхньої оцінки були відібрані речі, що “становили інтерес у художньому сенсі в кількості 373 предмети, на суму по вартості Японії у 720 крб., а насправді набагато більше, наприклад, витончений посуд, бронза, вази, шкатулки, меблі... встановлені в особливій кімнаті і складуть у музеї мистецький японський відділ. Навіть після цього все ще залишилося багато речей, кошторис яких склав близько 600 карбованців. То були предмети домашнього побуту та вжитку, наприклад чай, рис... дитячі іграшки... не мають жодної цінності в художньому сенсі...” [ДАОО, ф. 16, оп. 75, спр. 203, арк. 3]. Ці речі було вирішено або продати на аукціоні, або розіграти в лотерею. Отримані кошти намічено «перетворити на недоторканий фонд, назвати його “Японським”... аби на відсотки з них можна було утримувати в міській богадільні одне ліжко...» [ДАОО, ф. 16,

оп. 75, спр. 203, арк. 3]. Запланований аукціон мав відбутися у квітні 1900 р., у день святкування Пасхи, при Музеї витончених мистецтв [Одесская хроника 1900, 2]. Достеменних відомостей про те, чи були реалізовані плани, ми не знайшли. Але проект таких дій був прийнятий Одеською міською громадською управою ще 20 грудня 1899 р. [ДАОО, ф. 16, оп. 75, спр. 203, арк. 5].

Таким чином, усі бажаючі надалі змогли побачити експонати, відвідуючи Музей витончених мистецтв Одеси. У 1909 р. згідно з рішенням Міської управи експозиція була передана в Педагогічний музей [ДАОО, ф. 367, оп. 1, спр. 18, арк. 1 зв.]. Коли в 1920-х рр. зазначена установа припинила своє існування, експонати були втрачені [ЦДАВО, ф. 166, оп. 4, спр. 191, арк. 92].

Наприкінці XIX ст. для більшої частини російського суспільства Японія залишалась віддаленою, таємничою та маловідомою країною. З огляду на це експозиція товарів при імперському консульстві в Одесі кінця XIX ст. мала не лише рекламувати власне японські вироби, а й, зрештою, ствердити в російському суспільстві уявлення про іншу, цивілізовану та сучасну Японію. О. Ракшеев як безпосередній ініціатор та виконавець цієї мети оцінював цілі та перспективи діяльності виставки глобальніше. На його думку, експозиція повинна була мати більш прагматичний характер, сприяти розвитку російсько-японської торгівлі. З огляду на це консул вдався до ініціатив (укладення угод-замовлень), від виконання яких незадоволений його надмірною активністю токійський уряд відмовився. Хоча, організовуючи експозицію, О. Ракшеев мав на меті й низку власних інтересів фінансового характеру, його активна консульська діяльність збігалася з намірами та іміджевою політикою токійського уряду на Півдні Російської імперії. Зрештою, діяльність експозиції хоча й не досягла повного виконання всіх запланованих завдань, але позитивно вплинула на стан російсько-японської торгівлі та процес взаємопізнання обох країн та їхніх суспільств. Подальше експонування японських товарів в Одеському музеї витончених мистецтв значною мірою сприяло виконанню первинного завдання, яке саме токійська влада поклала на експозицію, організовану О. Ракшеевим.

ЛІТЕРАТУРА

- Бородіна О. Б.* Сімодський трактат та відкриття першого російського консульства в Японії // **Гілея: науковий вісник**. Вип. 30. 2010.
- Васкевич П. Ю.* Очерк быта японцев в Приамурском крае // **Известия Восточного института**. Т. 15. Вып. 1. 1906.
- Венюков М.* **Очерки Японии**. Санкт-Петербург, 1869.
- Вовчук Л. А.* **Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02.** Черкаси, 2014.
- Державний архів Одеської області (ДАОО)**, ф. 16, оп. 75, спр. 203, арк. 1–5; ф. 367, оп. 1, спр. 18, арк. 1 зв.
- История Японии** / Ред. А. Е. Жуков. Т. 2. Москва, 1998.
- Куланов А. Е., Молодяков В. Э.* **Россия и Япония: имиджевые войны**. Москва, 2007.
- Молодяков В. Э., Молодякова Э. В., Маркарьян С. Б.* **История Японии. XX век**. Москва, 2007.
- Одесская хроника // **Южное обозрение**. № 1111. 1900.
- Проект Японської виставки в Одесі // **Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs**. – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/imageen_B12083516300
- Ривье А.* **Учебник международного права**. Москва, 1893.
- Сабанин А. В.* **Посольское и консульское право**. Москва – Ленинград, 1930.
- Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1842–1925)**. Москва, 1927.
- Уроки одессоведения**. – <http://kruk.odessa.ua/uor1>
- Фельдберг В. К.* **Вся Одесса**. Одесса, 1899.
- Хисамутдинов А. А.* **Русская Япония**. Москва, 2010.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 166, оп. 4, спр. 191, арк. 92.

Эйхельман О. О. **Консульское право: отрывки из лекций по международному праву.** Житомир, 1886.

Dai Nihon gaikoku bōeki nenpyō. Tokio, 1912. – [http://kindai.ndl.go.jp/search/searchResult?title=%2F" 大日本外国貿易年表"%2F&viewRestrictedList=0&biblevelSearch=1&detailSearchTypeNo=K](http://kindai.ndl.go.jp/search/searchResult?title=%2F)

Exhibition of articles of trade at Kokkeishoudou Daegu in Korea // **Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/imageen_B10074365100

Exhibition of catalogs and samples of merchandise at the Imperial Consulate in Antwerp from October, 1922 // **Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/imageen_B10074425800

Gaikoku ni oite kaisetsu suru sho hakurankai ni sankai shazetsu zakken yōroppa no bu // **Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/image_B12083508100

Goshomeigenpon Meiji nijūninen chokurei dai hachi jū nana-gō kōsai-kan nami ryōji hiyō jōrei-chū tsuika // **National Archives of Japan.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/image_A03020042100

Lensen G. A. Japanese Diplomatic and Consider Officials in Russia. Sophia University, 1968.

Martens G. F. Précis du Droit des Gens modernes de l'Europe. Vol. 1. Paris, 1858.

Nihon sanbutsu idō hakurankai setchi ni-seki shi zai `wodessa` meiyō ryōji yori iken-sho teishutsu no kudan // **Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/image_B12083516300

Odessa // **Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/imageen_B10074378800

Order of samples of goods for display at the repository attached to Imperial Consulate in Odessa // **Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/imageen_B10074396700

Original script signed by the Emperor, 1890, Imperial Ordinance No.80, Rules for Japanese Consul // **National Archives of Japan.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/imageen_A03020068100

Part of Odessa Consulate // **Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/imageen_B10074377000

Projet d'Expositions Japonaises // **Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/imageen_B12083516300

Report from Consul in Odessa on orders of samples of goods to be displayed at the repository from dealer Part 1 // **Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/imageen_B10074396900

Report from Consul in Odessa on orders of samples of goods to be displayed at the repository from merchant Part 2 // **Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/image_B10074397000

Roshia kuni "Odessa" minato bōeki no keikyō torishirabe ichi-ken // **Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.** – http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/image_B10073848100